

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд

за присъждане на научна и образователна степен „Доктор”

Стилове на смислообразуване и влиянието им върху

ефективността на дейността

докторант: Ирина Йончева

рецензент: доц. Евдокия Христова-Славчева

Дисертационният труд има обем от 193 страници. Съдържанието е структурирано в 4 отделни части, които са предхождани от увод и завършват със заключение. Литературната справка включва 157 източника, които отразяват съвременни български и чуждестранни изследвания. Текстът е илюстриран с 32 таблици и фигури, които представят теоретичните обобщения и систематизацията на емпиричните данни. В приложението е даден пълният въпросник за основното изследване.

Изборът на темата, поставя работата в едно много широко поле на философски, културологични и психологически дискусии за „смисъла в живота“, „културната обусловеност на смисъла“, „връзката на емоции, мотивация, ценности със смисъла“. Всяко едно от тези нива на изследване би могло да представлява самостоятелна дисертационна разработка. Докторантката открива своята изследователска задача като въвежда един сравнително нов аспект, в който се търси влиянието на стиловете на смислообразуване в трудовата дейност. Самият избор на тази проблематика в прагматичния ракурс за оценка на ефективността на трудовата дейност и влиянието на лидерските стилове върху нея, я прави актуална. Тя е опит за поставяне във фокуса на съвременните изследвания връзката на чувствителността към смисъла и усилията вложени в дадена дейност, разбирането на смисъла на самата дейност и ефективността на изпълнението ѝ както и деструктивните сили на избягването да се търси смисъл в това, което работи човек. В силно изразената тенденция за фрагментация на съвременно ежедневие, изследването на стиловете на смислообразуване може да бъде разглеждано като опит за откриване на устойчивите модели, които човек прилага в различни сфери на живота и определя по този начин рамката за реализация на своите възможности .

В първата част („Обзор на теоретичните подходи при изучаване на смисъла“, 9-65) се коментират обобщенията, които се правят от изследователите в края на 20ти и началото на 21 век за същността и основните разбираня за смисъла (Reker & Wong, 1988;

Wong & Fry,1998; Steger, 2009; Steger et al., 2006; Baumeister, 1991; Heine et al., 2006; Martela & Steger, 2016; George & Park, 2016). Ясно са определени различните нива на анализ (теологично, философско, психологическо) и източниците на смисъл в многообразието на човешката дейност.

Особено важна част в този обзор представлява глава 3 („Равнища на концептуализиране на смисъла“, 14 – 39). Както за повечето съвременни автори, така и за Ирина Йончева разбирането на Виктор Франкъл (1962; 2002) за „смисъла на живота“ като интегриращ най-важните аспекти на човешката природа, се приема като основа и вдъхновение за собствените ѝ проучвания.

За да представи когнитивния подход при изследване на смисъла („Когнитивно равнище на смисъла“, 22- 29) е избрана постмодерната концепция (Dervin, 1983; Dervin et al, 2003; Weick, 1995). Общото разбиране за субективното знание е, че то е изобретяване, чрез един активен процес, че е социално конструирано, но е личностно и идиосинкратично. Насочеността на дисертационната работа към откриване на стилове в смислообразуването в трудовата дейност определя и подробният анализ на концепцията на Weick (стр. 25-28) за смисъла в организациите и характеристиките на конструирането на смисъл (идентичност, ретроспекция, социален контекст, акт на предписание, поток от събития, роля на сигналите, правдоподобност).

Личностният аспект в изследване на смисъла („Смисъл и личност“, 29 – 37) е потърсен в контекста на системата от потребности (Baumeister, 1991), връзката му с мотивите (Франкъл 1994; Леонтьев, 1983) като не са подминати и по-общите концепции за формирането на идентичността (Ериксън,1996) и психичното благополучие и значението на позитивният смисъл в живота (Battista & Almond, 1973; Janoff- Bulman, 1992; Reker & Wong, 1988; Steger, 2009, 201; Steger & Frazier, 2005; Steger, Frazier, Oishi, & Kaler, 2006). Тези анализи се въвеждат в рамката на социалния конструктивизъм, който се изразява в тезата: „Структурата на смисъла зависи от социалните конструкти, или по-точно от мисловните схеми, които индивидът е приел чрез процесите на социализация“ (стр. 37).

Обединението на въведените аспекти Ирина Йончева обосновано е потърсила в йерархичният модел на смисъла, предложен от Татяна Шнел (Schnell, 2009) и интегративната концепция на Ирина Зиновиева (Зиновиева, 2010).

Теоретичната част завършва с определянето на ключови конструкти в дисертационната работа - „сензитивност към смисъла“, „индиферентност към смисъла“ и „смисъл в трудовата дейност“. Много систематизирано са представени десетки емпиричните изследвания, като се посочени важните различия в концептуализацията и операционализацията на конструкта смисъл в работата. Обосновано са изведени два основни акцента - за мястото на лидерството, което е центрирано върху създаването на смисъл и за влиянието на смислеността на работата върху ефективността ѝ.

Формулираната обща хипотеза в края на теоретичния обзор е очаквано свързана с по-голямото значение, което се придава в литературата на „лидерството чрез създаване на смисъл“ за повишаване на ефективността в работата в сравнение с други лидерски стилове (стр. 65).

Още тук бих искала да отбележа, че както теоретичният анализ, така и проведените емпирични изследвания далече надхвърлят рамките на тази хипотеза и въвеждат много по-широка проблематика, свързана със стиловете на смислообразуване и организационните технологии, в които стиловете на лидерството са само един отделен, макар и важен фрагмент. Именно този потенциал на настоящата работа е посочен ясно в целите на проведените изследвания и убедително доказан в представените задълбочени анализи на емпиричния материал.

Втора, трета и четвърта част въвеждат етапите на изследователската работа, в която се използват както качествени методи, така и количествен анализ на данните от въпросник, в който Ирина Йончева въвежда и създадени от нея допълнителни скали за оценка на прогностичните възможности на стиловете на смислообразуване и лидерските стилове върху ефективността на трудовата дейност.

Във втора част („Емпирично изследване на имплицитните теории за наличието на смисъл и характеристиките на дейността“, 66–110) е представено оригинално изследване на разбирането и убежденията на хората за смисъла и как се проявява той в различни дейности.

След пилотно изследване са подбрани 11 въпроса за полуструктурирано интервю, които са насочени към разбирането на хората за смисъла (когнитивен аспект), какво е значението на смисъла за тях и как преживяват изпълнението на смислената и безсмислената дейност в работата си (личностен аспект). В първоначалната идея на интервюто е бил планиран и трети аспект (екзистенциален), който авторката коректно

изключва поради липса на достатъчно данни. Адекватно е използван имплицитният подход, за да бъде събран максимално широк масив от формулирани мнения, разсъждения, оценки и конкретни примери.

Много ясна формулировка е дадена на целите и очакванията от изследването. Съгласна съм с докторантката, че хипотезите от този първи етап, са очаквани, но напълно подкрепям необходимостта от провеждането му, защото той наистина дава възможност да бъде събран автентичен материал върху българска извадка, за това как се разказва за смисъла в работата, какво е смислено и безсмислено в нея и как това влияе на субективната преценка за ефективността на дейността.

Изследвани са индивидуално 75 лица с трудов опит като се прилагат всички стандарти за доброволност и конфиденциалност. Извадката е балансирана по пол като най-голям процент са във възрастта от 21 до 30 години с висше образование и работещи.

Номотетичният подход и технологията на качествените методи са сериозен тест за компетентността на изследователя при дефиниране на различните категориите и тяхното операционализиране, за изследователския му усет и аналитичния му стил при класификация на емпиричния материал. Представеният анализът на събрания текстов материал показва сериозните научно-изследователските възможности на Ирина Йончева. Направен е много прецизен контент-анализ, чрез който е изведена йерархия от категории и подкатегории (концептуален клъстерен анализ), а честотния анализ очертава доминиращия профил на изследваните лица.

Особено се откроява анализът на шести въпрос, защото той дава емпиричен материал за подготовката и обосноваването на необходимостта от създаване на скали за изследване на два нови стила на смислообразуване – „толерантност към латентен смисъл“ (клъстер 2) и „приемане на липсата на смисъл“ (клъстер 1 и 3, при неутрално или негативно преживяване).

В отговорите по първи въпрос Ирина Йончева разграничават ясно личностния и когнитивния аспект, а от текстовите материали по останалите въпроси извежда на преден план разсъжденията за връзката между смислена/безсмислена дейност и оценката за нейната ефективност, която се определя от успешността, усилията и трудността.

Композицията на описаните клъстери и конкретните примери цитирани за всеки един от тях са убедителен материал както за наличие на различни стилове на

смислообразуване, така и за симптоматиката на ефекта от възприемането, преживяването и оценката на една дейност като безсмислена. Именно тази симптоматика според мен е важен момент в дисертационната работа.

В трета част („Теоретична рамка на емпиричното изследване за връзката между стилове на смислообразуване и ефективността на дейността“, 111–132) е представен моделът на втория етап от емпиричните изследвания. Нов момент, който се въвежда от дисертанта е, че се цели не само да се измери влиянието отделно на стиловете на смислообразуване и предпочитаните лидерски стилове върху ефективността на дейността, но че се очаква да бъдат открити и устойчиви тенденции в комбинираното им въздействие. Оценка на значими характеристики в самото осъществяване на дейността, когато тя се възприема като смислена или безсмислена се обособява като отделна задача. Хипотезите са групирани около тези три акцента.

Представянето на използвания въпросник е предхождано от кратък преглед на скали за изследване на смисъла, вероятно за да се очертае спецификата на избрания дизайнът в настоящето изследване. Избрани са както вече утвърдени в практиката въпросници с добри психометрични възможности и апробирани в български и международни изследвания, така и нови скали, които са конструирани на основата на данните от първото изследване. При въвеждането на готовите инструменти, специално внимание се обръща на специфичното време, в което са създадени тези въпросници (90те години на миналия век) и на интереса към мащабни межкултурни сравнения на работната среда. Това прави възможно настоящето изследване да се разглежда като продължение на тази традицията, заложен в работите на Roe, Ten Horn, Zinovieva, Dienes (1997) и Зиновиева (2010, 2011). Ирина Йончева предлага и 2 нови скали за стилове на смислообразуване и увеличава броя на измерваните характеристики на ефективността в работата.

За изследването са използвани:

- 3 скали за предпочитания лидерски стил (Roe et al., 1996)
  - Коригиращ стил лидерство
  - Емоционално лидерство
  - Лидерство чрез създаване на смисъл
- 3 скали за ефективност на дейността (Зиновиева, 2010)
  - Въвлеченост в работата

- Резултати от дейността
- Вложени усилия
- 3 скали за стил на смислообразуване
  - Сензитивност към смисъла (Зиновиева, 2010) ,
  - Толерантност към латентен смисъл – нова скала
  - Избягване на смисъла – нова скала
- Скала за смисъл в работата (Зиновиева, 2010)
- Скала за социална желателност.

Всяко твърдение се оценява по 5 степенна ликертова скала.

Във втората част на въпросника са включени 13 твърдения, които описват възможни реакции в трудовата дейност, които се оценяват при смислена и безсмислена задачи.

В четвърта част („Резултати от емпиричното изследване на връзката между стилове на смислообразуване и ефективността на дейността“, 133–170) са описани резултатите от основното изследване. То е проведено върху извадка от 247 лица, в която доминират работещите млади хора (относително добре разпределени по пол), предимно със средно и висше образование, които живеят в столицата или големите градове.

Като първа стъпка в анализа на данните са приложени стандартните процедури за проверка на вътрешна консистентност на скалите и нормалност на разпределението. Единствено скалата за стила „Толерантност към латентен смисъл“ е изключена от следващите анализи поради ниска консистентност на айтемите.

Във втората стъпка са използвани адекватни методи за анализ на данните (корелационни параметрични и непараметрични анализи, постъпателен (stepwise) линеен регресионен анализ и T-test за зависими извадки).

В корелационните анализи са изведени основни връзки на променливите за смисъла („смисъл в работата“, „сензитивност към смисъла“ и „избягване на смисъла“) с променливите на ефективност в работата („усилия“, „резултати“, „въвлеченост в работата“). Очаквано тези връзки са силно положителни между „смисъл в работата“ и „сензитивност към смисъла“ и с трите характеристики на ефективността и отрицателни със стила „избягване на смисъла“.

Интересни тенденции са открити за връзката на лидерските стилове с наблюдаваните характеристики на ефективността. И трите изследвани стила („корективен“, „фокусиран върху емоциите“, „лидерство чрез създаване на смисъл“) имат слаба позитивна връзка с „въвлеченост в работата“, докато само „фокусираният върху емоциите“ и „лидерството чрез създаване на смисъл“ корелират значимо и с „усиления“, и само „корективния лидерски стил“ показва позитивна връзка и с трите променливи на ефективността. Отбелязан е в интерпретацията на данните и по-силната значимост на корелациите преди всичко със „смисъла в работата“ и на второ място със „сензитивността към смисъла“ в сравнение с лидерските стилове.

За да определи до колко променливите за смисъл и лидерските стилове, по отделно и в комбинация, се проявяват като предиктори на субективните преценки за ефективност в работата, е използван постъпателен регресионен анализ (стр. 144 – 163)

По данните от изследването най-значими предиктори са „смыслеността на дейността“ на първо място, а на второ - „стилът на смислообразуване“ за всяка една от характеристиките на ефективността.

Картината на мястото на лидерските стилове като предиктори на ефективността им отрежда слабо или липса на значимо влияние.

По отношение на „вложените усилия“ слабо влияние имат „корективният стил“ и „лидерството чрез въздействие върху емоциите“, но при комбинирания регресионен модел влияние оказват само „смисълът в работата“, „сензитивността към смисъла“ и „лидерството чрез емоции“.

Силните предиктори за оценката на „постигнати резултати“ са „смыслеността в работата“ (позитивно), следвана от „стила избягване на смисъл“ (негативно). Лидерските стилове не влияят върху тази променлива и в двата регресионни модела.

Въвлечеността в работата се влияе най-силно от „смисъла в работата“ и след това от „сензитивността към смисъла“. Лидерските стилове много слабо обясняват „въвлечеността в работата“. Комбинираният регресионен модел определя влиянието само на „смисъла в работата“, „сензитивността към смисъла“ и „корективния стил“.

Изведените тенденции, в известен смисъл, могат да се разглеждат като контрапункт на изследванията в организациите, които посочват лидерските стилове като основен фактор за повишаване на ефективността в работата. Интерпретацията на тези

резултати е подготвена от концептуалното определение на конструктите „смисъл в работата“, „сензитивност към смисъла“, „избягване на смисъла“. Самият процес на осмисляне на трудовата дейност предполага активна позиция на всички участници в нея и напълно съм съгласна с мнението на Ирина Йончева, че лидерските стилове сами по себе си имат ограничено влияние (стр. 161-162). Всеки един от тези стилове би могъл да се превърне в инструмент за подкрепа на това, което участниците в трудовия процес определят като смисъл в дейността.

Изводите от този анализ могат да бъдат използвани и като коректив по отношение на самата идея „за управление на смислеността в работата“ и на опитите за контрол върху емоционалното преживяване на смисъл в работата. Проблемите, които поставя докторантката, формулират не само насоки за бъдещи изследвания, но в тях преди всичко е изразена позицията на експерта-консултант по организационни въпроси, който има опита за решаването на критични ситуации в реална трудова среда.

С анализа на данните за разликите в поведението при смислени и безсмислени задачи, завършва основния етап от проведените изследвания. Избраните 13 твърдения представят оценки за усилията, удовлетвореността и отношението към изпълнението на задачата (срокове, качество, мобилизация на активността, креативност, неизпълнение или отлагане). Хипотезата, че задачи, които са възприемани като смислени ще мобилизират позитивните ресурси и ще се решават по ефективно се потвърждава. Отказът и отсрочката на изпълнението могат да се разглеждат като симптоми за оценката на задачата като безсмислена.

Обобщенията в края на тази част коментират потвърдените и отхвърлени хипотези за връзката на стиловете на смислообразуване и лидерските стилове с ефективността на дейността.

В заключението на работата са посочени коректно възможностите и ограниченията на реализираната изследователска програма. Отбелязани са важните моменти в теоретичния анализ на конструктите стилове на смислообразуване, лидерски стилове и ефективност на дейността. Подчертани са силните страни в изследването на имплицитните теории за смисъла. Обоснован е фокусът в основното изследване върху връзките между основните конструкти и са формулирани синтезирано главните изводи.

Авторефератът отразява адекватно основните акценти на теоретичните анализи, етапите в емпиричните изследвания и обобщенията на осъществения изследователски

проект. Коректно са формулирани теоретичните и практическите приноси, а посочените 4 публикации са по темата на дисертационната работа.

Въпрос към докторанта: Лидерство, насочено към конструиране на смисъл, има ли основания да се обособява като самостоятелен стил?

Заключение: В представения дисертационен труд се разглежда актуална проблематика. Направен е задълбочен анализ на съвременните подходи в изследване на смисъла и е избрана посоката на изследователските търсения в област, в която има сравнително по-малко проучвания. Адаптиран е инструментариум за изследване на влиянието на стиловете на смислообразуване върху ефективността на дейността. Данните от емпиричните изследвания поставят важни въпроси не само за мястото на стиловете на смислообразуване в когнитивен, личностен и екзистенциален план, но са насочени към реалната трудова среда и реализацията на човешкия потенциал.

Дисертационният труд показва високата компетентност на автора по разглежданата проблематика, възможностите ѝ да планира и провежда емпирични изследвания, да използва съвременни статистически методи за систематизация на данните и да им прави прецизни съдържателни анализи.

Това ми дава основание да подкрепя присъждането на Ирина Йончева на научната и образователната степен „доктор“.

20.08.2018

Рецензент:

Доц. Евдокия Христова-Славчева